УДК 821.161.2

DOI: 10.15421/3820015

О. В. Міненко

A. B. Minenko

O. Minenko

*Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
Черкасский институт пожарной безопасности
имени Героев Чернобыля НУГЗ Украины
Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chornobyl Heroes of National
University of Civil Defence of Ukraine*

«ГАМЛЕТ» В. ШЕКСПИРА У ПЕРЕКЛАДАХ ТА ТВОРЧОМУ ОСМИСЛЕННІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX СТОЛІТТЯ

«ГАМЛЕТ» У. ШЕКСПИРА В ПЕРЕВОДЕ И ТВОРЧЕСКОМ ОСМЫСЛЕНИИ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XIX ВЕКА

«HAMLET» BY WILLIAM SHAKESPEARE IN THE TRANSLATION AND CREATIVE UNDERSTANDING OF THE UKRAINIAN WRITERS OF THE NINETEENTH CENTURY

Зроблено детальний аналіз перекладів трагедії «Гамлет» Вільяма Шекспіра у контексті естетичних поглядів українських письменників XIX століття. Обґрунтовано ідею про те, що синхронний та діахронний розгляд літературної еволюції образу Гамлета демонструє виникнення гамлетизму як певної естетичної категорії. Проведено компаративистичний аналіз перекладів «Гамлета» українських авторів.

На основі дослідження встановлено, що перекладач, як і читач, опиняється «між» текстами різних культур і літератур, тобто в ситуації цілковитої невизначеності, культурного «пограниччя», здійснюючи подвійний герменевтичний акт «розкодування» «своєї» і «чужої» традиції, наявної в оригіналі і в його перекладі. Автор доходить висновку, що Шекспір на світоглядно-філософському рівні був близьким українським перекладачам XIX століття: письменники розглядали у шекспірівському творі понадчасову універсальність і надісторичний вимір людської особистості, своєрідну людську «монаду», яка може по-різному реалізовуватися в кожному новому історичному часі. Було простежено, що українських перекладачів поєднує не тільки мовне новаторство, залучення найглибших шарів української мови, а й єдина мета – культурне відродження держави через відродження мови.

Ключові слова: художній переклад, література, рецепція, англійський письменник, автор, перекладач, оригінал, першотвір.

Детально проаналізовані переклади трагедії «Гамлет» Уільяма Шекспіра в контексті естетичних поглядів українських письменників XIX століття. Обґрунтована ідея про те, що синхронне і діахронне розгляд літературної еволюції образу Гамлета демонструє виникнення гамлетизму як певної естетичної категорії. Проведено компаративистичний аналіз перекладів «Гамлета» українських авторів.

На основі дослідження встановлено, що перекладач, як і читач, опиняється «між» текстами різних культур і літератур, тобто в ситуації цілковитої невизначеності, культурного «пограниччя», здійснюючи подвійний герменевтичний акт «розкодування» «своєї» і «чужої» традиції, наявної в оригіналі і в його перекладі. Автор доходить висновку, що Шекспір на світоглядно-філософському рівні був близьким українським перекладачам XIX століття: письменники розглядали у шекспірівському творі понадчасову універсальність і надісторичний вимір людської особистості, своєрідну людську «монаду», яка може по-різному реалізовуватися в кожному новому історичному часі. Було простежено, що українських перекладачів поєднує не тільки мовне новаторство, залучення найглибших шарів української мови, а й єдина мета – культурне відродження держави через відродження мови.

переводчиков объединяет не только языковое новаторство, привлечение глубоких слоев украинского языка, но и единая цель – культурное возрождение государства через возрождение языка.

Ключевые слова: художественный перевод, литература, рецепция, английский писатель, автор, переводчик, оригинал, подлинник.

The article is devoted to a detailed analysis of the translations of the tragedy «Hamlet» by William Shakespeare in the context of the aesthetic views of Ukrainian writers of the nineteenth century. The idea that synchronous and diachronic consideration of the literary evolution of Hamlet's image demonstrates the emergence of Hamletism as a certain aesthetic category is justified. A comparative analysis of the translations of Hamlet by Ukrainian authors was carried out.

On the basis of research, it is established that the translator, as well as the reader, finds itself «between» texts of different cultures and literatures, that is, in a situation of complete uncertainty, cultural «border», by performing a double hermeneutic act of «decoding» «one's» and «another's» tradition available in the original and in its translation. The author concludes that Shakespeare at the world-philosophical level was close to the Ukrainian translators of the XIX century: the writers considered in Shakespeare's works a timeless universality and a prehistoric dimension of the human personality, a peculiar human «monad», which can be different in different ways. It was observed that Ukrainian translators are united not only by language innovation, the attraction of deep layers of the Ukrainian language, but also the sole purpose – the cultural revival of the state through the revival of the language.

Keywords: literary translation, literature, reception, English writer, author, translator, original.

Постановка проблеми. Проблеми рецепції художньої творчості письменника в іншій національній літературі є одними із основоположних у сучасному літературознавстві. Так, без сумніву, можна говорити про В. Шекспіра, який своїми творами заклав провідні культурні «коди» європейської художньої свідомості.

Переклади В. Шекспіра, здійснені П. Свенціцьким, Ю. Федьковичем, М. Старицьким, П. Кулішем, Лесею Українкою, І. Франком, значною мірою своєю мовною і стильовою стихією відбивали особливості художнього мислення в українській тогочасній літературі. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що Шекспір, який приходив до читача через переклади, задавав значною мірою той вектор українській літературі, який був пов'язаний з її інтеграцією в європейський літературний процес.

Метою статті є дослідити рецептивні особливості художнього перекладу трагедії «Гамлет» В. Шекспіра українськими письменниками XIX століття.

Аналіз останніх досліджень. Стосовно дослідницької історії зазначеного питання, слід підкреслити цілий комплекс взаємопов'язаних проблем у галузі літературознавства і теорії перекладознавства, на перехресті яких виникла і набула особливої важливості ідея «українського Шекспіра». Вагомі дослідження були виконані зарубіжними шекспірознавцями – Г. Блумом, М. Стороженко, Ю. Левіним, М. Алексєєвим, М. Морозовим, О. Смірновим, О. Анікстом, М. Захаровим, О. Первушиною та ін. Колосальну роботу виконали українські шекспірознавці, які порушували проблеми рецепції Шекспіра в інших національних літературах – у XIX столітті І. Франко. У XX – на початку XXI ст. – І. Ваніна, М. Шаповалова, Р. Зорівчак, Л. Коломієць, І. Лімборський, Н. Торкут, О. Тетеріна, Т. Хитрова-Бранц, І. Девдюк, Ю. Черняк, Д. Дроздовський та ін.

Виклад основного матеріалу. Серед творів класика англійської драматургії Вільяма Шекспіра одне з чільних місць посідає трагедія «Гамлет». І це стосується не лише того, наскільки важливим цей твір був в історії англійської літератури, а й того потужного впливу, який він мав на подальший розвиток європейських літератур.

Переклад «Гамлета», здійснений П. Свенціцьким, був першою спробою донесення до українців цієї драми рідною мовою. Однак переклад виявився не зовсім вдалим, про що писав уже І. Франко [6, с. 382]. До того ж переклад був зроблений не з оригіналу, а з польського перекладу [2, с. 50]. Автор, що взяв на себе надзвичайно важливу місію – уперше перекласти вічний твір безсмертного класика, безумовно, буде підпадати під величезний прес обговорень, порівнянь та критики. Його результат вважають недосконалим. Але з цього моменту з'явилася точка відліку для інших перекладачів, які вже точно знали як можна зробити краще.

Інколи Свенціцький відступає від оригіналу твору і додає окремі слова від себе:

Король: *До тебе тепер звертаюсь, любий небіже, Гамлете, мій сину!*

Гамлет (про себе): *Трохи більше як небіж, а менше чим сину!*

Король: *Яка тому причина, що й досі чорні хмари тебе отачають?*

Гамлет: *О! Ні, я дуже виставлен на сонце!* [8, с. 124].

Порівняймо цей переклад з оригіналом:

King: *But now, my cousin Hamlet, and my son – Ham:* *A little more than kin and less than kind.*

King: *How is it that the clouds still hang on you?*

Ham: *Not so, my lord, I am too much in the sun* [11, с. 537].

Свенціцький перекладає англійське слово «cousin» як «любий небіже», «the clouds still hang on you» як «чорні хмари тебе отачають», в той час як в оригіналі про колір зовсім нічого не сказано. Саме цим словом Свенціцький передає настрій Гамлета, адже хмари символізують негоду, сум, тривогу. А оскільки для українського фольклору властивий вислів «насупилась як чорна хмара», то автор використав це у своєму перекладі для того, щоб наблизити твір до українського реципієнта. В оригіналі зустрічаємо два слова «kin» і «cousin», які Свенціцький перекладає як «небіж», а також слово «kind», що має переклад «добрий, ніжний», хоча автор перекладу подає це слово як «син», дитина, добра і ніжна. Англійське слово «kin» має переклад «рідня»; у такий спосіб автор намагався зробити так, щоб той відчув самий характер твору, а не безпосередню семантику окремого слова.

Інший український письменник Ю. Федькович почав працювати над перекладом «Гамлета» в кінці 60-х – на початку 70-х років XIX століття. У 1872 році переклад уже був готовий, але був опублікований лише у 1902 році. Особливими художніми досягненнями переклад «Гамлета» у Федьковича не вирізнявся і, на думку І. Франка, він стоїть нижче його великого літературного таланту. Критик у передмові до писання Осипа Юрія Федьковича зазначав: «Білий вірш у нього важкий, позбутий звичайності та мелодійності; дуже часто переважають германізми у синтаксисі, зайві слова, які використовуються для розміру» [5, с. 8]. Особливо привертають увагу такі слова як «отце», «це», за допомогою яких, автор, очевидно, намагався передати римованість рядків, додаючи трохи від себе. Для прикладу наведемо переклад розповіді королеви Гертруди про смерть Офелії:

І плавала отце в'на по воді,

Неначе панна та мірська, в одно

Співаючи уривки з давніх пісень;

Аж доки сукні не набрали це

Води і нещасливую дитину

Не потягли із піснями на дно [4, с. 231].

Порівняймо цей уривок з оригіналом:

*When down her weedy trophies and herself
Fell in the weeping brook. Her clothes spread wide; And, mermaid-like, awhile
they bore her up:*

*Which time she chanted snatches of old tunes;
As one incapable of her own distress,
Or like a creature native and indued
Unto that element: but long it could not be
Till that her garments, heavy with their drink,
Pull'd the poor wretch from her melodious lay To muddy death [11, c. 124].*

Переклад Федьковича значно менший за оригінал першотвору і саме тут автор намагався розширити зміст, щоб заглибити читача у складну проблематику твору. І. Франко вказував і на позитивну особливість перекладів Федьковича; це передусім багатство мови, у тому числі лексики: «Федькович користувався гуцульським діалектом, скарбницю якого, – зазначав Франко, – він, можливо, вичерпав до дна» [7, с. 30].

Ю. Федькович досконало володів різними пластами української фразеології, а тому, перекладаючи шекспіровські твори, він дуже часто використовував асоціації та порівняння, які властиві західноукраїнській фольклорній традиції. Для перекладацької манери Ю. Федьковича властива ліризація фольклорно-романтичного матеріалу, що відкривало його естетичну й етичну цінність у народних звичаях та обрядах. Так, у перекладі драми «Гамлет» Офелія дає Лаертові разом з іншими квітами і травами також зрадзілля і любисток:

*З оделяну, з кануфірю, з німиці,
Із того зрадзілля, що кажуть, ставсь
Він з ледіневих сліз, що дівчина,
Любивши другого, до божевільства
То довела це... [4, с. 243].*

Федькович використав у тексті народну легенду про зрадзілля, чого у першотворі немає. Дуже часто Федькович порівнював образ людини із силами природи, що характерно для естетики і поезики романтичного вірша.

Дуже часто Федькович при перекладі змінював деякі слова, але при цьому залишав зміст:

Король: *Що-ж Гамлет, Непім і син мій любий!*

Гамлет (про себе): *більше як Непім, а менше сина.*

Король: *Чо' отце над вами хмарно все?*

Гамлет: *О ні, мій пане! У мене аж занадто сонця! [4, с. 235].*

Так, англійське слово «kind» письменник переклав як «син». Це можна пояснити тим, що Федькович не володів англійською мовою і користувався німецькими перекладами, тобто вдавався до методу опосередкованого перекладу, який на той час був досить поширений в українській літературі. В Німеччині того часу надзвичайно популярними були переклади братів Шлегелів, то можна також припустити, що Федькович був знайомий з цим перекладом. Схема інтерпретації трагедії «Гамлет» при перекладі мала такий вигляд:

Переклад Федьковича був близьким до першотвору, оскільки слово «das Kind» з німецької перекладається як «дитя», яке він потім передав лексемою «син».

Наведемо переклад цього уривка німецькою мовою, здійснений братами Шлегелями:

König: *Doch nun, mein Vetter Hamlet und mein Sohn.*

Hamlet: *Mehr als befreundet, weniger als Freund.*

König: *Wie, hängen stets noch Wolken über Euch?*

Hamlet: *Nicht doch, mein Fürst, ich habe zuviel Sonne* [10, с. 123].

Якщо спиратися на німецький переклад, то слід звернути увагу на те, що у перекладі братів Шлегелів слово «Freund» зовсім не відповідає англійському першоджерелу. Але можна припустити, що Шлегелі порівнювали доброту «kind» (з англійської) із «дружбою» – «Freund» (з німецької), в той час як Федькович порівнював друга із найближчою йому людиною, дитиною, у даному випадку із «сином». Так само переклав це слово і П. Свенціцький, про що йшлося раніше. Якщо проаналізувати переклади цього уривку Свенціцького і Федьковича, то неможливо не помітити у стилістиці двох перекладів наявність ніжних і пестливих форм, – наприклад, «любий», що зустрічається в обох перекладах. Досить поширеними в цей час були німецькі переклади Шекспіра і в Росії, які були опубліковані І. Ешенбургом, оскільки на той час німецька мова була більш популярною, ніж англійська. Заслугою цих російських перекладів було те, що вони були досить близькими до текстів Шекспіра і придатними для сценічного відтворення [1, с. 260].

Наступним перекладачем «Гамлета» В. Шекспіра був М. Старицький. Цей переклад був здійснений письменником у 1882 році в умовах заборони публікації українських перекладів у царській Росії, а тому виглядав сміливим вчинком, навіть певною мірою зухвалим. Високо оцінив мову Старицького І. Франко: «Його переклад читається гладко та виявляє працю неабиякого майстра української мови», – але водночас критикував його за те, що переклад його значно більший за оригінал першотвору [6, с. 320].

У порівнянні з перекладами цього уривка іншими перекладачами XIX століття переклад М. Старицького значно відрізняється:

Король: *Мова, Гамлете, тепер до тебе, Близького нам родича і сина.*

Гамлет: *Родичі, на жаль, не те, що рідні.*

Король: *Як ще й досі криють тебе хмари?*

Гамлет: *Наваки, господарю мій, – сонце,
Біля мене надто сяйвом грає* [9, с. 53].

Перекладач відступає від оригіналу, додаючи від себе окремі рядки, щоб передати українському читачу національний колорит при перекладі. Початок уривка «Мова, Гамлете, тепер до тебе» Старицький сприймає як початок довгої тривалої розмови. Словами «Біля мене надто сяйвом грає» перекладач передає емоційно-піднесений настрій Гамлета, адже «сяйво» сприймається читачем як щось світле, яскраве, в той час як погане часто порівнюють з темним та чорним. Але можна припустити, що головний герой твору іронізує, про що свідчить слово «грає», оскільки протягом усієї трагедії Гамлет задумливий, його мучать різні сумніви, які стосуються його померлого батька.

Монолог Гамлета у Старицького починається словами «Жити чи не жити», і він пояснював, що у Шекспіра «To be or not to be» означає англійською «бути», тобто існувати. Старицький надавав перевагу саме слову «жити», бо саме про це

ідеться, на його думку, у монолозі. Звернімося до перекладу монолога «Гамлета» Старицьким у 1882 році:

*Жити чи не жити – Ось що стало руба. Що шляхетніш,
Чи приймати і каміння, й стріли
Од лихої, навісної долі,
Чи повстати на те море туги
Й тим повстанням все скінчити разом?* [3, с. 328].

Феноменом перекладу Старицького, його основною відмінністю від інших перекладів «Гамлета» є автентична народна мова, експресивна і образна, афористично влучна і невимущена, яку перекладач вплітає в енергійний, лаконічний таємний сценічний вислів. Це жива українська мова, яка органічно формувала літературну мову.

Висновки. Можна сказати, що Шекспір на світоглядно-філософському рівні був близьким українським перекладачам XIX століття: письменники розгледіли у шекспірівському творі понадчасову універсальність і надісторичний вимір людської особистості, своєрідну людську «монаду», яка може по-різному реалізовуватися в кожному новому історичному часі. Гамлет – це не лише людина епохи Шекспіра, це прообраз людини, традиційний образ, який може актуалізуватися в різні епохи, набуваючи різних інтонацій та нових відтінків.

Бібліографічні посилання

1. **Алексеев М. П.** Сравнительное литературоведение. Ленинград: Наука, 1983. 448 с.
2. **Матвійшин В. Г.** Український літературний європеїзм: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 264 с.
3. **Старицький М.** Твори: у 8 т. Київ: Дніпро, 1965. Т. 8: Листи. 752 с.
4. Писання Осипа Юрія Федьковича. Драматичні переклади. Львів: Літопис, 1902. Т. 3. Ч. 2. 532 с.
5. **Франко І. Я.** Зібр. творів: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 5. 595 с.
6. **Франко І.** Шекспір в українців. *Твори: у 50 т.* Київ: Наук. думка, 1981. Т. 34. 565 с.
7. **Франко І.** Передмова. Писання Юрія Осипа Федьковича. *Зібр. творів: у 50 т.: Поезії.* Львів: Літопис, 1902. Т. 33. 486 с.
8. **Шекспір В.** Гамлет, Данський корольович / переклад Павло Свій. *Нива.* 1865. № 3. С. 117–120.
9. **Шекспір В.** Гамлет, принц Данський / переклад М. Старицький. Харків: Книгоспілка, 1928. 275 с.
10. **Schlegel A. W.** Deutsche Shakespeare-Gesellschaft: Hamlet [übersetzt von A. W. Schlegel]. Durchgesehen, eingeleitet, und erläutert von K. Elze. Berlin: Bd xxv, 1869. P. 102–163.
11. **Shakespeare W.** The Complete Works of Shakespeare / [ed. by D. Bevington]. In 4 vol. N.Y.: Longman, 1997. 1200 p.

Надійшла до редакції 14.11.2019